

Előszó

Az első világháború Európa csaknem minden nemzetének és a világ sok népének közös tragédiája volt. Most a centenáriumi év különleges alkalmat ad a közös emlékezésre. Emlékeznünk kell azokra a tévedésekre és balítéletekre, amelyek a nagyhatalmak vezetőit elvezették a nagy háborúig. Az első minden tekintetben modern háborúig, amelynek következményeit egyszerűen nem voltak képesek felmérni. Emlékeznünk kell, hogy soha többé ne történjen meg velünk ilyesmi!

Emlékeznünk kell mindarra a szenvedésre, amelyen nagyszüleink és déd-
szüleink nemzedéke átment a világgégés hadszínterein. A harctereken – a hegyek közt és a mocsarakban, a felhők fölött és a tengerek mélyén, erődökben és rögtönzött fedezékekben, hómezőkön és rekkenő nyári hőségben –, a köztözhelyeken és a hadifogságban, reménytelenül messzire szakadva testben és lélekben az otthoniaktól.

Emlékeznünk kell az áldozatra, melyet azért az országért és azért a közösségért hoztak, amelyet mi örököltünk meg. Ismernünk, értenünk és érez-
nünk kell, hogy milyen nagy árat fizettek ezért a hazáért és ezért a nemze-
téért. Ha emlékezünk, nem volt hiábavaló ez az áldozat!

Szamár-sziget szellemkatonáinak története elfeledett és elhallgatott történet. Már túl a búr háború koncentrációs táborain, de a gulág rabtelepein és Auschwitzon még innen volt egy földi pokol, ahol a Monarchia katonái, köztük sok ezer magyar katona raboskodott. Egy hely, ahol nem számított az emberélet – sokszor még statisztikaként sem. Egy hely, amelyet aztán az államérdék és a „mundér becsülete” feledésre ítélt.

Ez a kései emlékezés, amelyet most a kezében tart Ön, kedves Olvasó, nagy és fájó adósság törlesztésének első lépése. Nem elég csak a tudomány-
nak elvégeznie a maga munkáját: közös emlékezetünk részévé kell tennünk mindazt, ami Szamár-szigeten történt.

Így talán a szellemkatonák bolyongása is véget érhet, s minden ott elve-
szett ember hazatérhet egyszer.

Hende Csaba

Magyarország honvédelmi minisztere

K. u. k. kanni bál ok

Živković parancsnokon az örület jelei mutatkoznak, egy istentől elhagyott kátlanban feláll a halál négyszöge. A hosszú utazás eléri tető- és mélypontjait, s kiderül, tíz ember képes-e heteki gyalogolni egyetlen kanál liszt diétára fogva. Az egyik istállóban üvöltenek, a másikban nagy csend van, egyik sem jelent jót. A mocsár elnyeli az utolsó reményeket is.

Tárgy: Szerb atrocitások

Császári és Királyi Hadiügyminisztérium

Székhelyén

A bécsi apostoli nunciatúra közli a Császári és Királyi Külügyminisztériummal, hogy amennyiben igazolást nyer az osztrák–magyar hadifoglyokkal szembeni gyilkosságok és embertelen bánásmód ténye, amely a menekülő szerb csapatokat terheli, akkor a Szentatya nem mulasztja el erről tájékoztatni az antantot, hogy az emberiség nevében tiltakozását fejezze ki.

– Lőjétek agyon, szúrjátok le, aki a sátorban marad! – eszeveszett ordítás, parancsszavak, lábdobogás, závarzat csattan, hajde, hajde, recsegő kürtjel. Milutin Živković parancsnok magánkívül tombolt a sátrak előtt. – Sorakozó futólépésben!

Rémülten kászálódtak elő vackukból a fogoly tiszték. Délután volt, ömlött az eső, már félhomály tapadt a Bicajt környező sziklafalakra. Oda-vissza verte a felriasztott tábor zürzavarát a kis völgykatlan. Néhány perce osztották ki járandóságukat, fáradtan, csatakosan heverték a vizes ponyvák között, amikor felharsant a dühös kiáltás. A csicsák puskatussal túrtak be a sátrakba, hogy senki ne lapuljon meg, majd szokatlan gyorsasággal négyszögbe állították a didergő embereket. Szuronyos csendőrkordon vette körül a sorokat, csőre töltött fegyverrel álltak a szerb katonák, arcuk megfeszült. Semmi jót nem tükrözött tekintetük. Živković őrnagy a négyszög közepére vonult kíséretével, majd kiszóltotta Edelman Lipót ezredest, a foglyok rangidős tisztjét. Kurta mondatokban, németül tájékoztatta arról, hogy

Zörner Adolf százados, Kiss Sándor, Vuksán Sándor, Chorle Rudolf főhadnagyok, Kisch Viktor hadnagy, valamint Barabás Géza hadapródjelölt Prizrenből megszöktek. Ezért megtorlás jár: kedvezményeik megvonatnak, a rokkantak és betegek háttal állataiktól megfosztatnak, továbbá a sátrakat csak naponta háromszor hagyhatják el rövid időre, kizárólag kürtszóra. Aki másképp cselekszik, azt helyben agyonlövik. Sebesülése miatt amúgy sem állt biztos lábakon, de Živković most majdnem orra bukott, úgy imbolygott haragjában:

– Lőjétek le, aki kilép a sorból! Minél több a halott, annál jobban végzitek a szolgálatot. Megértettétek, katonák?

– Megértettük! – üvöltötte az őrség.

A szerbeket, a cseheket, a szerb szívű horvátokat, valamint az orvosokat az őrnagy visszavezényelte a sátrakba, a magyarok és osztrákok körül szorosabb gyűrűt vont az őrség. Szöllősy Aladár és Szakraida István nem ugyanabban a sorban állt, de pontosan ugyanolyan nyomorultul érezte magát. Tudták, a megvadult szerbek azt tehetnek velük, amit akarnak. Ezen az elhagyatott, hegyekkel körbebástyázott mezőn úgy mérsárolhatják le őket, hogy senki nem tudja meg, mi történt velük. Nem most esne meg először, volt már erre példa a Duna és a Száva partján is.

Ónos esőt vágott az arcukba a szél, a sziklahasadékokban vörössárga pacaként kenődött szét a lemenő nap. Mindenre elkészültek. Egyesek összekulcsolták dermedt kezüket, imát mormoltak. Mások maguk elé meredtek, az otthoniaktól búcsúzkodtak. Néhány elszántabb összesűgött szomszédaival: már úgymint mindegy, adott jellel támadjanak pusztá kézzel az őrségre. Lesznek talán túlélők, akik követhetik Zörner Adolfék példáját. Inkább, mint hogy hagyják halomra lövetni magukat. Pattanásig feszültek az idegek, roppanásig az öklök, a csicsák is mind szorosabbra fogták a szuronyos puskát. A sorokon remegés futott végig, a négyszög elszánta magát. Ekkor hirtelen meghallották Živković rekedt hangját a szélben. Az őrnagy közölte, két órát állnak az esőben büntetésből. Sokan kabát és cipő nélkül futottak ki a sátorból, a fagysérülés biztosítva volt. De a tömegyilkosság elmaradt.

Zörner kapitány nagyjából Szakraida Istvánnal egy időben került hadifogságba. 1914 kora ősztől élvezhette a patkány lepte niši nyeregkamrák és kaszárnyák vendégszeretetét. Prizrenben ő is úgy döntött, befejezi a hosszú utazást. Alaposan felkészült társaival a szökésre. Niš elhagyásától fogva takarékoskodtak ellátmányukkal, úgyhogy sikeresen összekuporgattak csaknem két hétre való ételme-

Szőllősy Aladár megörökítette a bicaji incidenst

az alig valamiből. Az éhezés idején megállták, hogy ne nyúljanak titkos készleteikhez. Amint Prizrenben megtudták, hogy irány Albánia, nem tétováztak. Az utolsó esti ételosztásnál feltűnés nélkül kihúzódtak a sorból, majd határozott léptekkel, mintha csak kedvezményezett szláv foglyok volnának, és Živković megbízásából mennének a városba, kísértáltak a kapun. Kiss Sándor honvédnak is helyén volt az esze, amikor túlságosan magyaros arca gyanút keltett, és a silbak ráfogta puskáját. Mivel horvát ezrednél szolgált, könnyedén meggyőzte a tétovázó szerbet, hogy velük van.

Ahogy elhagyták a tábor, behúzódtak az első árokba. Majd azzal szembesültek, hogy a rigómezei szerb hadosztálytartalékok kellős közepébe csöppentek. Mindenütt őrtüzek lobogtak, járőrök vigyázták a területet. Meglapultak hát, megvárták a legmélyebb éjszakát, és a kutyaugatások őrláncát elkerülve átsiklottak az álomba merült katonai táborokon. Csöndben felmásztak a hegyoldalban, s kette-sével befészkeltek magukat a havas szénaboglyákba. Másnap sem mozdultak, mert nem tudhatták, küldtek-e zsandárszakaszokat keresésükre. Ablakot fúrtak a boglyákba, onnan szemlélték, mint valami fordultatos sportmeccset, hogyan folynak a csatározások odalent, a harcmezőn. Hogy a támadó rajvonalak mint rohannak neki újra és újra a beásott szerb századoknak, ahonnan mind szórványosabban

hallatszott a géppuskák kelepelése. Gazdátlan lovak nyargaltak a síkságon, s buktak bele a bombakráterekbe. Követhették azt is, amint a feladott lövészárkok mögött futva, időnként a földre hasalva hogyan lövöldöz visszafele az a néhány szerb katona, aki elevenen kijuthatott a föld alól. A foglyok közül öten aztán továbbindultak, s átkeltek a kétezer méter fölötti hegyek gerincén. Aznap, amikor Živković a pénzosztásnál rádöbbsent a szökésre, a szerbül jól beszélő Barabás Géza hadapródjelölt éppen havasi réten, kolompoló juhnyáj közepén álldogált. A pásztorokat győzködtte arról, hogy Péter király serege hősiezen leverte a bolgárokat, s a rend helyrezöckent. Nem fogtak gyanút a katonai hajcsárok, hanem azzal örvendeztették meg őket, hogy egészen Üszkübig fia szerb katona sincs a hegyekben. A kis fogolykülönítmény így érte el minden különösebb megerőltetés nélkül Lady Paget kórházát, ahol Halász Sándor népfelkelő főhadnagy fogadta felszabadult bajtársait. A lábán sebesült Zörner Adolf jó két hétig ücsörgött a szénaboglyában. Kivárta, míg a Rigómezőn elül a csatazaj, majd visszaballagott Prizrenbe, ahol már Aggházy Kamil és a bolgár hadsereg volt az úr.

Milutin Živkovićnak nem volt könnyű megemésztienie a szökést. A néhány napja még tisztességes bánásmódot ígérő, joviális arcát mutató őrnagy gyors ütemben veszítette el nyugalmát. Míg a foglyokban minden lépéssel a szabadulás hite nőtt, addig a szerbekben a vereség és a hontalanság bizonyossága. 1915. november 12-én, Prizren elhagyásának napján este értek a Fekete- és a Fehér-Drin összefolyásához, Ljumkulába. A vad hegyek bejáratánál temette el nehézfegyverzetét és hadianyagát a szerb hadsereg. Valamint utolsó reményét arra, hogy megfordítsa a sorsot. Innen nem mehettek tovább a tréncocsik, a tüzérségi vonatok, úgyhogy amit a katonák nem törtek össze vagy ástak el, azt felgyújtották, összehasogatták, a folyóba lökték, semmi ne kerüljön az ellenség kezébe. Hőlepte, rongyos tömegek kígyóztak a törökök építette, kegyetlenül meredek ívű Vezír híd előtt. E szívszorító kép, Szerbia futásának emblémája aztán francia plakátokon, nyugati lapok címdalán, háborús képeslapokon jelent meg. A híd lefagyott kövezetén hadifogoly, katona, menekülő civil, de még Péter király és udvartartása is csak csoszogva, egymást átkarolva tudott átkelni, nehogy a jeges folyóba zuhanjon. A túloldalon könnyes szemmel, öklüket rázva búcsúzkodtak a szerbek hazájuktól. A foglyok teleszívták tüdejüket a hószagú albán levegővel, és úgy érezték, ezen a hídon át másik világba kerültek.

Így is lett nagyon hamar.

A szerb vezérkar átkelése a Vezír hídon

Nem volt egyetlen ép falu, amerre elvonult a menekülők áradata. 1912-ben, az első Balkán-háborúban a szerb csapatok különös műgonddal égették föl a házakat, irtották ki az arnauta lakosságot e vidéken is. Ez most bosszulta meg magát. Halott tájon folytatódott a hosszú utazás, nem volt kitől kenyeret, kukoricamálét, néhány szem gyümölcsöt vásárolni, de még lopni sem. Nem volt, aki takarmányt adjon az elcsigázott málhás állatoknak. Tető sem kerülhetett a megpihenők feje fölé, mert mind üszkösen roskadt be a falak közé. Éhezett a sereg, és éhezett a szerb kormány is, élén Péter királlyal.

Már most leírhatatlan állapotban voltak az osztrák–magyar bakák. Soraik összeértek a tisztek menetével, és csak hangjukat hallva, nevüket, ezredük számát szólongatva ismerték föl egymást a bajtársak, de még a földik is. Szakraida István újra és újra elszörnyedt, amikor találkozott katonáival, nem lehetett megszokni a látványt. „Borzalom látni szegényeket. Csak kevésnek van cipője; csupaszs testük kilátszik, mert csak lyukas, szakadozott rongyokba vannak öltözve. Napok óta egy falatot sem ettek, mindnyájan piszkosak. Hosszúra nőtt, elhanyagolt haj és szakáll fedt csontokra száradt sárga arcukat, amelyből a végletekig elcsigázott test és lélek bamba tekintetével pislog szenvedő szemük. Szegények, a poklok kínját szenvedték át már eddig is, de ki tudja, mi vár még rájuk? Hiszen a mi sorsunk

az övékéhez képest valóságos jólét, pedig már mi is emberfeletti gyötrelmeket állunk ki.”

Fekete imakönyvét a zsebében szorongatva, borzas szakállán, szemöldökén jégcsapokkal baktatott Szűcs András is. Érezte, ahogy percről percre fogy az ereje, és zabálja le húsát az éhezés. Jó egy éve még pirkadattól napnyugtáig suhogott kezében a kasza, meg sem kottyant. Esténként meg ment a bálba, és hajnalig döngölte a csúrt, itta a jó borokat, zengette az éneket, majd fordult megint szénacsinálni. Most lábát sem bírta emelni. Ha a hófúvásban kicsit féloldalra billentette fejét, mert furcsa, torz hangokat hallott, az út két oldalán megpillanthatta bakatársait. Térdre rogyva vagy már elheverve nyújtogatták felé kezüket. Sírva esedeztek, hogy segítse föl, hogy vigye magával őket, ne pusztuljanak itt az idegen földön.

– Téged is várnak otthon, könyörülj! – hörögték, és Szűcs András anyjára gondolt, aki azt mondta neki, addig fogja siratni, amíg van kit siratnia.

Már alig volt.

Aztán Szűcs közvitéz többé nem forgatta a fejét se jobbra, se balra, csak ment, kapaszkodott föl a hegy oldalában kanyargó rossz úton, amelyen százezrek vonultak ki az életből. Az út szélén lassan beleperte a hó azokat, akik kihullottak a sorból, vagy akiket agyonszúrtak az örök, mert földre rogyván fölkeltek ugyan, és újra lépkedtek, és vándorló fájdalomként mozdították bokájukat és térdüket, de aztán mégis elfogyott az erejük. Volt, aki pokrócát magára húzta motyogva, és amikor megnézték, ki fekszik alatta, utolsó nyögéssel kilehelte a lelkét. Nem lehetett segíteni rajtuk. Aki megpróbálta, többé nem kelt föl társa mellől.

Az újra megindított műveletek kezdetétől vált hadifoglyaink helyzete a legrosszabbá. Teljesen lerongyolódtak, nem volt cipőjük, nem volt megfelelő táplálékuk, legfeljebb egy darab kenyeret kaptak, hosszú menetekben terelték őket Albánia felé, ahol út közben az utakat kellett javítaniuk. Bizonyos csoportok hét napon, mások egész hónapon át nem kaptak ennivalót, ennek ellenére dolgoztatták és tovább hajtották őket. A katonák csak koldulással jutottak táplálékhoz, illetve azt ették, amit találtak az úton: kukoricát, krumplit.

– Lőj agyon, vagy adj egy falat kenyeret! – kiáltották az osztrák–magyar hadifoglyok a csicsa őrmesternek, de az csak megrántotta a vállát. Nekik sincs mit enniük. Kenyér helyett konyhai üstöket és útjavító

meg a csöndet” – írta naplójába Szakraida hadnagy. Velük szemben szerb újoncok igyekeztek déli irányba, s döbbenetesen torpantak meg, amikor meglátták a retiráló fogolytömeget.

Itt kapott először rettenetes gellert a hosszú utazás.

Szófiából jelenti Windischgrätz herceg, hogy Ohridából 600 osztrák hadifogoly vonult menetben Elbasan felé.

Az új irány Elbasan és Durazzo kikötője volt, ahonnan Algírba hajózzák át a hadifoglyokat a legfrissebb hírek szerint. November 27-én Struga román templománál gyülekezett az árnyékhadsereg. A pápa imát mondott, majd felharsant az örök hajde, hajde kiáltása. Mintha barmokat tereltek volna a vágóhídra. Irtózatos hózivatarban indult meg a tömeg, újra csak föl a hegyekbe, többé nem volt várakozási idő, nem voltak átmenetek, a mezítlásbakák és a fegyveres katonák már az út elején tucatjával hullottak. Nem maradt több tartalékuk, sem hitük. Hogyan is maradhatott volna? Szöllősy Aladár felsegített egy összecsukló fogoly katonát, aki egy szál alsónadrágban, mezítláb botladozott mellettük.

Osztrák–magyar hadifoglyok halálmarša az albán havasokban

– Gyerünk tovább! – förmedt rá az őr. – Nincs idő, itt nem lehet segíteni!

Kegyetlenül igaza volt.

„Sok bakánk, akiknek már nem volt egy csepp emberi formájuk sem, ott esett össze előttünk, hogy többé ne keljen fel. Ezek az emberek hetek óta nem kaptak enni, a szerbek azt mondták, mindenki egyen, ahol tud, nem törődve avval, hogy ezek a hadifoglyok százával szenvedtek éhhalált. Ezek a szerencsétlen emberek eladták az utolsó takarójukat, hogy vehessenek valami ennivalót, éjjel aztán megfagytak” – tudósította naplóját Szakraida István. A haláltáncot egyre pörgőbb ritmusban járták. Vérszemet kaptak az albán bandák, már nem csak a távolból kísérték az ösvényeken botladozó tömeget. Megtámadták a katonai ellátmányt is, valóságos ütközet alakult ki a sziklák között. A foglyok a hóban feküdtek a szerbek és az arnauták között, két tűz közé szorulva, kézigránátok robbantak, golyók csapódtak beléjük is. Éjszaka a tisztekével szomszédos istállóban félig fagyott lengyel baka haldokolt, már nem emberi hangon ordított hajnalig, mire kiszenvedett. A másik istállóban meg éppen vérfagyasztó csönd volt. Vagy kétszázan fészkeltek be oda magukat, többnyire

Aztán a Dante és az America váratlanul horgonyt vetett egy kopár sziget partjainál.

A többi tengerjárón nem ment minden ilyen olajozottan. Amikor december 30-án Szűcs András közvitéz végre eljutott Valonába, már egy garast sem adott életéért. Csak vonszolta a gépies megszokás. Üvöltött, dadogott, sírt, szitkozódott az éhségtől és csontig lejárt lába fájalmától, akárcsak a többiek. „Az ember nem gondol már semmire, senkire, csak arra, hogy éhes, hogy erőszakkal, ha kell, gyilkolással is ennivalót szerezzen magának. A lélek minden magasztosabb tevékenysége, a szív minden nemesebb érzése megszűnik, nem gondol már senki se anyjára, se feleségére, se gyermekére. ...csak enni... enni akar; állatias éhségét bármiképpen is csillapítani!” – írta ezekről az órákról egyik üszkübi fogolytársa.

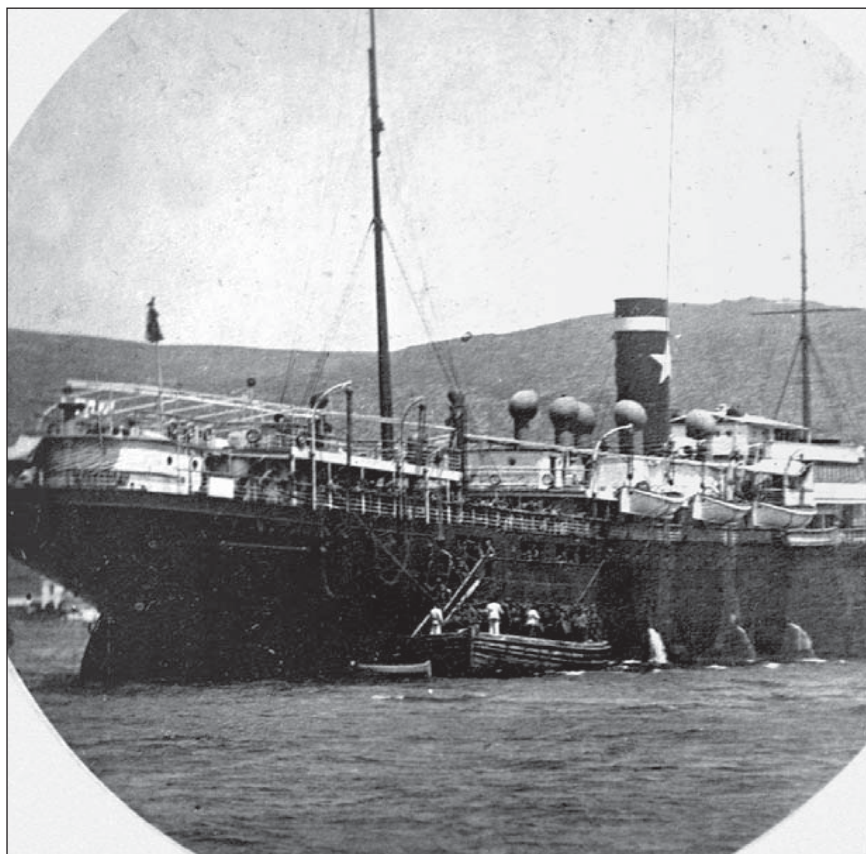
Éjszaka hajtották őket keresztül a városon, mint a bűnözőket, s a tengerparton kellett éjszakázniuk a rendületlenül szakadó esőben. Amikor felvirradt, láthatták, hogy velük együtt több ezer mocskos, sáros osztrák–magyar hadifogoly tülekedik, ordít, nyüzsög a kikötőben, ahol hét nagyobb gőzhajó rostokolt. Akik a móló szélén álltak, azokat egyszerűen belelökték a vízbe a mögöttük lévőkhöz. Az olasz katonák pedig azt a tréfát eszelték ki, hogy kétszersültarabkákat hajigáltak a rongyos tömegbe, és nevetve nézték, ahogy a foglyok egymást tépik a morzsáért, mint kutyák a koncokért.

Végül megkezdték behajózásukat az Armenia nevű marhaszállító tehergőzösre. A bakákra nem hatottak a szép szavak, csak a botozás, amikor ételadagjukat osztották ki a fedélzeten.

Ilyen mozgalmasan telt 1915 szilvesztere.

Az új esztendő első napját Szűcs Andrásék azzal ünnepelték, hogy lerúgták tetves gönceiket, megmosakodtak, és olasz egyenruhát húztak. A hajó személyzete viszolygó arccal söpörte össze szemetüket, és a tengerbe hajított cipőt, lepedőt, könyvet, de még féltve őrzött naplót is. Mindent, ami a balkáni halálmars törmeléke volt.

„Amit az embereknek magukkal kellett cipelniük Szerbián át, és amitől nem váltak meg még Albániában sem, az most mind elúszik” – jegyezte fel egy Josef Šrámek nevű cseh közvitéz. A 23 esztendőös textilkereskedő a pilseni 7. gyalogezred bakájaként esett szerb fogásba 1914 decemberében, megúsza a tifuszt, és Szűcs Andrással egy csoportban vészelt át a hosszú utazást. Most éppen csak meg tudta menteni naplóját a buzgó fertőtlenítőktől. Szűcs közlegény pedig mindvégig kezében szorongatta fekete fedelű kis imakönyvét,

Szállítógőzös Szamár-sziget partjainál

amelyet még druszájával közösen használtak. A könyvecske szerencsésen megmaradt, druszája már rég nem volt sehol.

Ám a nagy söprögetésben más is a tengerbe került az Armeniáról. Január elsején húsz halottjuk volt. Tengerészszokás szerint a hullámokba temették őket. Másnap még többen haltak meg. „Csak a tengerbe dobják őket, ennyi. Senkit nem érdekel, hogy mi a nevük” – írta Josef Šrámek. A hajóorvos megtiltotta a rendes étkezést, három kanál makaróni volt a napi fejadag. Éjszaka a bakák megint a hajófenékben őrjögtek az éhségtől.

Kilencszáztizenhat január 4-én az Armenia lehorgonyzott egy öbölben, amelyben már vagy fél tucat gőzös várakozott. A fejadag ötkanálnyi üres levesre csökkent. A foglyokban gyökeret vert a félelem, hogy az olaszok egyszerűen hagyják éhen halni őket. Szinte megállás nélkül dobálták a hullákat a vízbe. Érthetetlen volt: minél

több lett a halott, annál kevesebb ételt kaptak. Albániában ez épp fordítva történt.

Schatz Róbert doktor Dante Poklához hasonlította, ami a legénységet szállító hajókon történt ekkor. „Az ételt csak úgy gyűrik magukba, szinte meg sem rágják. Reszkető kézzel szedik össze a lehullott morzsákat, átkutatják a konyhahulladékot némi ételmaradék után, könyörögnek, kérnek, fenyegetőznek, hogy adjanak nekik még! Itt is, ott is – még mielőtt lenyelte volna az utolsó falatot – elvágódik egy-egy ember, akinek hosszú hetek koplalásai alatt ételtől elszokott gyomra nem tudott a kaláccsal megbirkózni. A hajó latrinái állandó ostrom alatt állottak, itt is verekedtek az elsőbségért. S a szegény nyomorultak, akik a hajó gyomrában mozdulatlanul, üvegesedő szemmel feküdtek, vagy kínokban fetrengtek, nyögésükkel, jajgatásukkal, beteg testükből áradó bűzükkel szinte betegekké tették azt a pár embert is, aki még egészséges volt! A nagy kaszás vígan aratott!”

Valonától Szamár-szigetig 16 hajó vitte a hadifoglyokat 1915. december 15-e és 1916. március 8-a között. A nyolcadik szállítmánytól kezdve háromszögű sárga csúcslobogó lengett az árbocokon. Ez azt jelentette, beteg van a hajón. Fertőző beteg. A foglyokkal behajózó potyautas nem más volt, mint a háborús tömegsírok egyik legnagyobb beszállítója: a kolera. Szardínia és Korzika között kolerás halottak százait dobták a tengerbe. Ha egy gőzös lehorgonyzott, másnap helyet kellett változtatnia, hogy megszabaduljon a körülötte úszkáló hulláktól. A szardíniai partoknál kivetett hálókban egyre többször akadtak fönny ruhadarabok és emberi maradványok. Amikor a hatóságok végre észbe kaptak, halászati tilalmat rendeltek el Stintino és Porto Torres körzetében. De kissé elkéstek az intézkedéssel.

– Nem ízlett önnek az étel? – tudakolta a szárd pincér előzékeny mosollyal a külföldi hölgytől, aki már csaknem az egész fogást legyűrte. Sassari egyik cigarettafüstös, zajos éttermében ült férjével a svéd asszony. Vonakodva nyelte le a jókora tonhalat, de azért hősiesen birkózott vele.

– Rettenetesen zsírosnak találom – méltatlankodott a hölgy.

– Nem csoda, hogy zsíros – magyarázta a pincér, és játékosan hunyorított hozzá. – Ezt a példányt Asinaránál fogták. A börtönszigetnél, ahol most naponta százával dobják tengerbe a hullákat. Van mit enniük a halaknak! – és hogy megadja a kegyelemdőfést, hirtelen mozdulattal kirántott zsebéből egy gombot. Egy tisztizubbony gombját. – A szakács találta az önnek feltálatalt kövér hal gyomrában. Elfogadná szuvenírként?

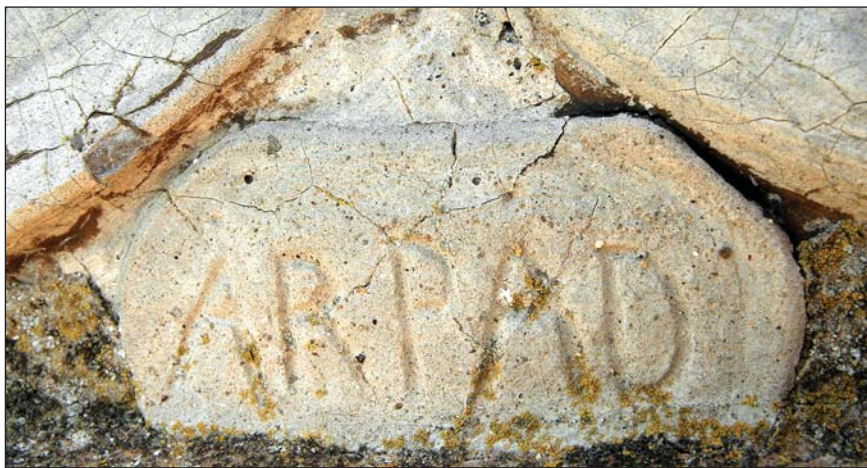
Szentély és boncterem romjai Fornellinél

A halálmars romos emlékműve

Ferrari parancsnok emlékműve Strettiben Árpád János szignójával

„Szép álmokat, a dagály majd hírt hoz távoli szülőföldetekről”